

Vesnice jsou součástí kulturní krajiny.

Veřejná zeleň III

Tomáš Kučera

Zatímco v prvním a druhém dílu seriálu jsme se zabývali převážně sídelní zelení ve městech, dnes se podíváme na problematiku zeleně na vesnicích a na to, jak sídelní zeleň souvisí s krajinným rázem. V tomto dílu se budeme opírat především o metodiky zaměřené

na tradiční druhovou skladbu pěstovaných rostlin v kulturní krajině. Metodiky i praxe hodnocení krajinného rázu zatím vegetaci obecně dost opomíjejí, přestože významným způsobem obohacuje jak charakter krajiny, tak dotváří její identitu a individualitu.

Tradiční uspořádání mnoha předzahrádek – květiny tvoří lem k pěstované zelenině a dalším plodinám: ostálka, hvozdík vousatý, astra čínská, šater a další (Šanovice).
Foto: Adam Baroš

Česká vesnice, nebo chcete-li český venkov prošel za posledních dvacet let zcela zásadní proměnou. Stačí se podívat na některý z filmů konce 80. až 90. let, abychom si uvědomili obrovský rozsah změn, které přenesly městské (zlo)zvyky do vesnického prostředí. Na jedné straně vidíme obrovský rozmach individuální výstavby nevzhledné „sídelní kaše“ kopírující neřízené rozrůstání měst (tzv. urban sprawl). Jsou to satelitní „městečka“ přilepená na okraje tradičních vesnic, která jsou pro svou pestrost barev a tvarů a chaotičnost usazení v prostoru považována za architektonickou a urbanistickou ostudu současné architektury. Na straně druhé pak vidíme opuštěná a často rozpadlá zemědělská stavení hyzdící své okolí vzhledem, která v sousedství novodobých čtvrtí působí až apokalypticky postmoderně.

Druhým pohledem, tentokrát přírodovědným, odhalíme další zřetelné kontrasty. Především je to absence vzrostlé stromové zeleně, převaha okrasných jehličnanů a geometrická kultivovanost přítomné zahradní vegetace, doprovázená rozsáhlou sítí vyasfaltovaných komunikací bez vegetace, a tím i beze stínu v letních horkých dnech. Dále pak můžeme vidět opuštěné budovy postupně zarůstané náletovými dřevinami s ruderálním podrostem vysokých bylin, které po podrobné identifikaci zařadíme prakticky všechny mezi alergenní druhy (nežádoucí vzhledem k dnešnímu promoření populace pylovými alergiemi). Na takovou ruderální vegetaci pak může (ale nemusí) být vázaná celá pestrá plejáda živočichů, od nenápadných bezobratlých po nápadné obratlovce, viditelně či slyšitelně přispívající k oživení člověkem opuštěných ploch. Nežádka jsou to druhy osidlující industriální stanoviště, tedy druhy iniciálních sukcesních stádií, mohou to ale být i vzácné druhy či ohrožené intenzivním hospodařením.

Třetím pohledem dotvářejícím výše zmíněný kontrast je obraz zbývajících vesnických zástavby vycházející z původního parcelního uspořádání (tradiční okrouhlíce s dostřednou plužinou, ulicovky, lánové vsi). Tento obraz tradičního prostorového uspořádání dotváří jedinečná zeleň: na návsi u kaple či kříže vzrostlé staré stromy, předzahrádky, které kvetou po celou vegetační sezónu (aby byly stále čerstvé řezané květiny na stůl i na hřbitov), za domem pak

Kvetoucí předzahrádka s tradičními druhy: rožec, kosatec, pivoňka čínská, čistic vlnatý, hvozdík aj. (Byčkovice). Foto: Adam Baroš

užitková zahrada s ovocným sadem. Nechybí kompost, který je důležitý zejména pro bezobratlé, a někdy i zahradní jezírko nebo přilehlý litorál návesního rybníka. To vše dotvářené nezbytnou každodenní péčí obyvatel nebo občasnou pílí rekreantů. Tradiční obraz české vesnice spoluvytváří ráz krajiny, charakter regionu. V těch oblastech, kde jsou sídla pod památkovou ochranou nebo kde je předmětem ochrany ráz krajiny pak působí stavební dozor, jehož úkolem je udržet tradiční sídelní obraz. Propojení stavební architektury s krajinným obrazem názorně ukazuje např. urbanistický a architektonický manuál NP Šumava (Dohnal a kol., 2011), v němž jsou sídelní zeleni věnovány pouhé dvě strany (na to, že publikaci vydala Správa NP a CHKO Šumava z prostředků SFŽP, to není mnoho). Ochrana přírody a krajiny ani památková péče soukromým vlastníkům prakticky nezasahuje do podoby zahradních úprav a sortimentů, vyjma agendy spojené s kácením stromů. Nicméně poslední období výzkumu invazních rostlin vyústilo v mnohá doporučení týkající se těch druhů, které jsou nebo potenciálně mohou být invazní; jejich seznam je ochránářské veřejnosti dobře známý, viz také příloha 2 vyhlášky 482/2005 Sb. Řada těchto druhů patří mezi oblíbené pěstované druhy, ale měli bychom si uvědomit, že jsou uvedeny i na seznamech škodlivých invazních organismů.

Babiččina zahrádka, dědečkův sad

Aniž bych chtěl vyvolávat nostalgii po starých časech, stojí za to si připomenout, jaké rostliny v minulosti zdobily vesnické předzahrádky a byly konzumovány našimi předky. Takovýto přehled poskytuje velmi pěkná kniha J. Nováka (2013), s níž rád ocituji z povídky B. Němcové Barunka z r. 1853 skladbu tehdejší zahrady: růže, karafiáty, yzop, šalvěj, levandule, balšámek, lilie, pivoňky a mezi nimi česnek, cibule, kopr, pažitka, okurky. Autor dále uvádí rostliny netradiční a na venkově nevhodné: tůje, cypřiše, cizí jalovce, stříbrný smrk a jehličnany obecně (móda těchto rostlin k nám přišla ze Středomoří, původně se vysazovaly především na hřbitovech). Autor propaguje ekologické zahrady, domácí odrůdy, tradiční užitkové rostliny. Uvádí také polozapomenuté druhy, ze kterých se dřív dělaly např. saláty (endivie, čtyřboč, fenykl, kozlíček, mangold, merlík s lebedou, šruhou a šťovíkem). Z méně tradovaného ovoce a zeleniny znovu objevujeme např. artyčok, chřest, reveň, kdouli, mišpuli či oskeruši. V knize jsou i běžné odrůdy jableň a hrušň a různé slivoně či třešně. Milovníci domácího koření a léčivých rostlin budou možná překvapeni tím, co všechno se dřív na vesnici pěstovalo (anýz, fenykl, kmín, kopr, koriandr, libeček, bazalka, dobromysl, jablečník, levandule, majoránka, máta, meduňka, rozmarýn, saturejka, šalvěj,

tymián, yzop, ale také benedikt, měsíček, ostropestřec, pelyňky a řimbaba) a jak bohatý musel být rozsah chutí. Tyto rostliny byly nejenom okrasné, ale také léčivé či jinak užitečné. Z dalších méně běžných druhů se také pěstovaly lékořice, pískavice, routa či proskurník.

Kromě užitkových bylin se pěstovaly okrasné letničky a trvalky. Jejich výčet by byl velmi dlouhý, nicméně jsou to rostliny, které můžeme potkat typicky třeba v klášterních nebo zámecských zahradách, tedy v místech historicky významných, kde se dbá na tradiční sortimenty okrasných rostlin. Těchto rostlin, které představují regionálně dlouhodobě prověřenou skupinu okrasných a užitkových rostlin, je minimálně sto druhů. Pěstovaly se také okrasné a užitkové keře, mezi jinými dřín, hlošina, různé druhy hortensií, klokoč, morušovníky a mnohé další druhy, samozřejmě hojně šefíky a růže.

Historická kontinuita, regionální identita a individualita místa – atributy krajinného rázu

Každý region má poněkud odlišné přírodní a klimatické poměry a s tím související i historický vývoj. Zeleň tyto abiotické, biotické, kulturní i sociálně-ekonomické poměry velmi dobře odráží. Vyjadřuje tak prostřednictvím druhových spekter, jež lze v území identifikovat, jak regionální specifitu, tak i v případě jedinečných a neopakovatelných přírodních a kulturně-historických poměrů individualitu místa. Regionální rozdíly v zeleni venkovských sídel popsali velmi pěkně Baroš s kolektivem (2014a-c) ve třech metodikách zpracovaných pro Čertovo břemeno, České středohoří a Moravský kras (URL: <http://www.venkovskazelen.cz>). Jelikož recenze těchto regionálních metodik již byla publikována (Živa 2015/6: CXXXVII), zaměříme se zde na čtvrtou metodiku (2014d), která představuje určité zobecnění. Především je zdůrazněn odklon od homogenizovaných sortimentů okrasných rostlin uváděných na trh nadnárodními řetězci bez ohledu na lokální podmínky, které vedly ke vzniku místních odrůd a sortimentů vhodných ekologicky i esteticky a prověřených historicky. Jmenný seznam pak zahrnuje období zavedení u 125 běžných druhů. Typický lidový sortiment zahrnuje 66 taxonů dřevin, 116 popínavých rostlin a okrasných trvalek, 54

Okrasná zahrada u zámku Nové Hradky u Vysokého Mýta s tradičními pěstovanými rostlinami, jako jsou vysoké astry, dále plamenka latnatá, záplevák, ostrožka, krásnoočko přeslenité, kuklík, levandule, čistec, světle růžový kultivar řebříčku, hortensie, kopretina. Foto na dvoustraně: Tomáš Kučera

Planá růže a chmel dávají jasně najevo, že cypřišek na návěs určitě nepatří – Záboří u Holarovic.

Pozůstatky kulturních rostlin přežívají půlstoletí na místech bývalých vysídlených vesnic – barvěnek menší.

dvouletek a letniček, 18 cibulovin a 35 taxonů léčivěk. Následuje metodika terénního průzkumu spočívající v inventarizaci zeleně sídel v příslušné oblasti a vyhodnocení četnosti výskytu jednotlivých druhů. Cílový soupis druhů na veřejných prostranstvích a druhů v soukromých zahradách, jenž lze z těchto prostranství zaznamenat, pak ukáže, které druhy se vyskytují nejčastěji a jsou pro dané území typické, které druhy jsou regionálně jedinečné oproti jiným územím a které druhy jsou pro ČR univerzálně použitelné. Následují zásady navrhování sortimentu zohledňující historickou hodnotu sídla (zejména pokud je památkově chráněno), stano-
vištní poměry, projevy lidového krajinářství, výraz návesního prostoru. Autoři doporučují vyvarovat se geometricky ostrých a jinak výrazných tvarů, brát ohled na dobu vzniku či přestavby přilehlých budov a na veřejná prostranství vysazovat dlouhověké a na údržbu nenáročné druhy. Důraz se klade na domácí druhy společně s vhodnými nepůvodními druhy a kultivary dřevin vzhledem k jejich ekologickým nárokům a možnostem jejich použití. Pojednány jsou i sortimenty ovocných dřevin.

Historické zahrady a parky

Historie a motivace zakládání zeleně v zahradách kolem klášterů a zámků byla odlišná než

Na ruderalizovaných stanovištích se někdy uchytí zplanělé druhy kulturních rostlin – krásenka zpeřená.

ve venkovských sídlech, byť do venkovské krajiny tyto prvky často prostupovaly formou cíleně komponovaného uspořádání. Zatímco v klášterních zahradách ještě převládaly užitkové rostliny a rostliny symbolické, ve šlechtických sídlech zahrady a parky plnily spíše funkce reprezentační, sbírkotvorné a edukační než hospodářské a užitkové (tuto roli měly hospodářské statky a dvory). Lidé i v minulosti toužili obohatit své vlastní zahrádky o cizokrajné druhy, a tak se nezdědka semena či odnože pěstovaných exotických druhů z panských zahrad přenášely do soukromých zahrad v širokém okolí. Místy lze tento trend pozorovat dodnes, někdy však vede k nežádoucímu „roznášení“ cizích, potenciálně invazních druhů do volné krajiny. Spolupráce ochranářů i památkářů je proto žádoucí při obnově zeleně u objektů, kde je zelená infrastruktura provázaná do okolní krajiny alejemi a uměle založenými plochami zeleně.

Výsadba tradičních okrasných rostlin v zámecké zahradě s chrpou žlutokvětou a rozrazilem dlouholistým.

Závěrem bych si dovolil jedno zobecnění jako východisko společné komunikace mezi ochranou přírody a krajiny a památkovou péčí. Strašák biologických invazí, jakkoliv je stále aktuální, hrozí především u novodobých odrůd, které jsou šlechtěné na odolnost vůči škůdcům rostlin k nám nově zaváděným. Naopak sázkou na jistotu jsou určitě ty druhy a kultivary, se kterými už máme dlouhodobou zkušenost. Zde je určitě na místě konzervativní přístup. Pěstované užitkové i okrasné rostliny do venkovské krajiny odjakživa patří a podílejí se na utváření krajinného rázu. Při jeho hodnocení by jim tudíž měla být věnována podstatně větší pozornost, než je tomu v dosavadní zavedené praxi. V kolektivech hodnotitelů krajinného rázu, dnes zpravidla architektů a urbanistů, by tak rozhodně neměli chybět zahradní architekt a vegetační ekolog. Rostlinná složka sídel a jejich okolí krajinný ráz nejenom spoluutváří, ale hraje klíčovou roli i v jeho širších regionálních souvislostech.

Zdroje:

- Baroš, A., Barošová, I., Boček, S., Businský, R., Demková, K., Dokoupil, L., Kašková, M., Kučera, Z., Medková, L., Šantrůčková, M. (2014): Metodika pro výběr vhodných druhů dřevin a bylin pro venkovská sídla. VÚKOZ, v.v.i. a PřF UK, Průhonice a Praha.
- Dohnal T., Hubený P., Jablonská L., Löw J., Novák J., Zimová E. (2011): Krajina Národního parku Šumava. – Správa NP a CHKO Šumava, Vimperk.
- Novák J. (2013): Co rostlo u babičky na zahradě. Tradiční odrůdy. – Knižní klub, Praha.